

BUDA MASALLARI, ARABİSTAN RÜYALARI: JOYCE VE DOĞU TASVİRLERİ*

Ian ALMOND*

Çev : Bilal GENÇ

Erciyes Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Araştırma Görevlisi

bgenc@erciyes.edu.tr

Çeşitli ülkelerde İnsanları gördüm ve hepsinin eşit derecede değersiz olduğunu düşünüyorum fakat ille de farklılık aranacaksa bu fark Türklerin lehinedir.
-Byron, "Memorandum-Hatıralar". 22 Mayıs 1811

Joyce ve Doğu hakkındaki bir araştırmaya, anti-vatanseverlik, mühtedilik ve yabancı düşmanlığı gibi bazı ortak özelliklerine rağmen Joyce'dan oldukça farklı özelliklere sahip biri olan Byron ile başlamak, muhtemelen akıllıca değildir. Byron "Türk Masallarını"(Turkish Tales) yazmadan en az bir yıl önce kendi "Doğu" sunu ziyaret etmişti, buna mukabil *Ulysses* adlı romanında Ortadoğu ve Uzakdoğu kültürlerine yüz elliden fazla atıfta bulunan Joyce -romanın hemen hemen her yedi sayfasında "Doğu" nun kültürüne atıf vardır- Hristiyan Avrupa'nın sınırlarının ötesine adım atmamıştı. Trieste'de Türklerin ve Arnavutların milli kıyafetleri ile sokakta gezen insanları görmek sık rastlanan bir manzara olsa da, Joyce'un yaşlı Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarına en çok yaklaştığı yer Hırvatistan'ın kuzeybatısında bulunan ve Joyce'un bir yıl öğretmenlik yaptığı Pula şehridir¹. Yine de, bir bakıma Byron'ın kelimelerindeki kalıtsal alaycılık, Joyce'un kelimeleri ile aynı tekniği kullanır -Byron'ın kelimelerinde birçok tasvir göze çarpar ve bu kelimeler en sonunda Avrupa'nın İmansız, Kafir Öteki'sini insanlığın dikkate değer bir örneği olarak (Byron'dan uzun yıllar sonra yaşayan Joyce *Ulysses*'te bu ötekinin "Berbat Türk" olduğunu söyleyecektir²) tespit eder.

Kendisine atfedilen bir çok özelliğin yanı sıra *Ulysses*, herhangi bir tarza veya belli bir amaca göre düzenlenmeyen tasvirlerden oluşan, Doğu hakkındaki bir tasvir kitabıdır. Romanın yaklaşık on sayfalık bir kısmında Hintli dullar, Türk mezarları ve Çin'deki haşhaş tarlalarından bahsedilir³; İslam, Budizm, Araplar, Hindular, Yahudiler ve Osmanlı ve Moğol İmparatorluğu hakkındaki bazen ciddi, çoğunlukla alelade, zaman zaman yalın veya sıklıkla vahşi ve egzotik olan bu yoğun ve yersiz tasvirler, *Ulysses*'in her tarafına en acayip anlarda şaşırtmak veya dalga geçmek, eğlendirmek ve neşelendirmek için serpiştirilmiş müzik notalarına benzer. Byron'ın *Golden Horn*'unun aksine, Joyce'un hiç gitmediği, sadece hak-

kında yazılmış eserleri okuduğu Doğu'nun gerçek bir konumu yoktur -birbiri ardına gelen tasvirlerin kaynağı olabilecek herhangi bir somut tecrübe veya romanda bol miktarda bulunan develerin, Türklerin, Budaların ve dansöz kızların bulunma sebebini açıklayan herhangi bir olay yoktur. Sanki Joyce, Doğu'nun bizatihi kendisini değil, dilimizde niçin Doğu kelimesinin bulunduğunu -'Batlıların', 'Doğu' hakkındaki düşüncelerinin, her ne kadar klişeleşmiş olsa da- sebebini merak ediyor gibidir. 'Doğu'nun Avrupa'nın metafizik ihtiyacını giderdiği ve Avrupalıların dikkatlerini gerçekliğin bayalığından çeken, 'başka bir yerden olma' manasına gelen bir kelime olduğu şeklindeki ifadelerin yeni bir tarafı yoktur, fakat Joyce'da bu kelimenin gelişimi ve tezahürünün Joyce'un *Ulysses*'den dokuz yıl önce yazdığı bir hikayesinde başlayan ilginç bir tarihi vardır.

i) "Arap(Araby)" ve Doğu Yanılsaması

Sanki çok uzaklara, adetlerinin acayip olduğu bir ülkeye gitmişim gibi geldi

- Samıyorum bu ülke İran idi.
- "Kızkardeşler", s. 12⁴

Genç Joyce'un "Araby" adlı hikayesinde sezindiği Doğu ile ilgili Romantik vaadin, Said, Lewis ve Şerifüddin gibi yazarların teferruatlı bir şekilde anlattıkları zengin bir soy kütüğü vardır. Bu öylesine güçlü bir vaattir ki, doğu ile ilgili olmayan şiirler bile bundan yararlanır -örneğin. Keats'in "Eve of St Agnes"(269-70) adlı şiirindeki "Fez'den gelen kudret helvası ve hurmalar" ve "ipek Semerkant'tan gelen baharatlı kekler" ifadeleri akla gelir. 1799 yılında Cumbria'nın Grasmere bölgesinde kızkardeşi ile birlikte bir şelalenin arkasında duran Wordsworth, manzaranın tasvirini yaparken taşralı insanın doğuyu kullanma kolaycılığını gösteren bir örnek sunar bize:

Suyun en bol, koyu siyah olduğu yer olan şelalenin ortasındaki kayalığın sarı, beyaz, erguvan rengi, mor ve gri renkli parçaları; veya en canlı yeşil rengine sahip su bitkileri tarafından kaplanmış ve buz sızıntıları ve akıntıları tarafından askıya alınmış... Arkasında durduğumuz, saklandığımız ve perili çağlayanlarını ortaya çıkardığımız bu müthiş şelalenin yan tarafından rüzgar estiğinde ortaya çıkan bu Arabistan'a has renk manzarasının insanda uyandırdığı büyülü etkiyi size anlatamam. . .⁵

Burada bazı hususların altını çizmek gerekiyor: Herşeyden önce, Wordsworth kendi 'Arabistan'ını renk, gerçek dışılık ve büyü ile ilişkilendirmektedir. Wordsworth, bu şelalenin olağanüstü manzarasının şelalenin bulunduğu yere ait olmadığını ve mağaranın iç tarafındaki parlak, canlı renklerin Cumbria'nın diğer yeşil, sulak, kırsal bölgelerindeki renklere benzemediğini anlatırken başka bir kıtaya yönelir. Ancak şairin bu yer değiştirmesi, sadece coğrafi bir değişiklik değildir -Wordsworth, İngiltere'nin Kuzeybatısında gömülü bulunan bir cep dolusu Arabistan'a ayağı takılmakla kalmamış. Kız ve erkek kardeşin karşılaş-

tığı bu Arabistan'a has manzara "perili çağlayanlarının büyülu etkisiyle" onlara büyülu bir şekilde buldukları yerden ayrıldıkları duygusunu vermiş ve onları bir saatliğine kendi gerçekliklerinin bayalığından kopararak "hayal güçlerinin konforuna"(a.g.e) dalma imkanını vermiştir. Wordsworth'ün kutlamaya yemin ettiği renksiz "günlük hayattan" hayaller alemine kaçması bir tezat olarak görülebilir. ♦

Said gibi eleştirmenler, muhtemelen (seküler)Avrupa Hıristiyan aleminin, ortaçağdaki Diğerini tehdit eden Doğu düşüncesinin, endüstri devriminden sonra Romantizmin kaçış rotasında yaşadığı değişim hakkındaki her şeyi söylemişlerdir. Birdenbire, Doğu'nun İsa'yı Kurtarıcı olarak tanımaması sorun olmaktan çıktı-aslında, Doğu İsa'nın kim olduğunu bile bilmiyordu; 'Doğu' olmayan bir yer haline geldi; ve bir metaforlar havuzu, yabancı, egzotik tasvirler ve yazarın tamamıyla yeni veya farklı bir tecrübeyi okuyucuya iletmek istediğinde kullandığı başka bir vatana ait(unheimliche) hazır yapımların deposu olarak ikincil bir rol üstlendi. 1780'li yıllarda bile Sir William Jones gibi Oryantalistler, Doğu'nun bu yeni şiirsel işlevi hakkında konuşuyorlardı:

Bence *Avrupa* şiiri çok uzun süredir aynı tasvirleri kullanmaya ve aynı fabllara atıfta bulunmaya devam etmektedir... Asyatiklerin*, halk kütüphanelerimizde bulunan belli başlı eserleri basılmış olsaydı. . . ve Doğu halklarının dilleri çalışılmış olsaydı... kuramsal araştırmalarımız için yeni ve bol ürün veren bir alan açılabilirdi; insan düşüncesinin tarihi hakkında daha fazla bilgi sahibi olur; yeni metaforlar ve benzetmeler ile donanırdık ve gelecekteki bilim adamlarının açıklayabileceği ve gelecekteki şairlerin de taklit edebileceği mükemmel eserler yazabilirdik.⁶

Bu yüzden, Doğu günlük yaşamın sıkıcılığından kurtulma fırsatının yanı sıra üç şey daha sunabilmektedir:Yenilik, kendini tanıma ve gelişme. Sir William'ın sözlerini daha yumuşak bir ifade ile dile getirmek elbette mümkündür: Batı sıkılmıştır ve ne yapacağını bilmemektedir; "Avrupa şiiri" hala o eski şeyleri söylemekte ve Homer'den beri hala aynı benzetmeleri kullanmaktadır: Umut veren şafaklar, karanlık denizler, güle benzeyen sevgililer, vb. Aslında Sir William'ın sözlerinin özünü yakalamamız da kolaydır, Avrupa yaratıcı yeteneklerini geliştirmek için Doğu'dan sanatsal bir *fayda elde edebilir*. Cumbria'daki bir mağarayı "Arabistan'a has" sözleriyle tasvir eden Wordsworth, Sir William'ın Avrupalı şairlerden yapmalarını istediği şeyi yapmış oluyordu; Wordsworth yerel bir bölgeyi doğrululaştırmakta ve Grasmere'deki bir şelaleyi tamamıyla farklı özelliklere sahip bir havuza benzeterek yabancılaştırmaktadır (Formalistlerin kullandığı bir terimi kullanmak için böyle diyorum).

Sir William'a göre Batı yorgun düşmüş, klişeleşmiş ve metaforlarını tüketmiş olmasına rağmen, Doğu velud, dinçleştirici, hayat veren ancak henüz gerçekleşmemiş olan bir dönüşümün kaynağıdır. İşte, genç Joyce'un "Araby" adlı hikayesinde üstünkörü bir şekilde küçük gördüğü Doğu'nun bu *vaadidir* -vaat ke-

limesini gelişiyle her şeyi daha iyi bir hale getirecek olan Mesih manasında kullanıyorum.

Joyce'un, 1905 Ekiminde, 23 yaşında iken yazdığı söz konusu hikaye, arkadaşının gençlik çağındaki kızkardeşine aşık olan bir öğrencinin kısa hikayesidir. Hikayeyi ilk defa okuyan birinin "Araby" kelimesini kızın adı zannetmesi mazur görülebilir; gerçekte kızın adı hikayede hiç zikredilmez, o "Mangan'ın kızkardeşidir". 'Araby' kasabaya gelmiş olan gezgin bir Doğulu pazarın adıdır (gerçekte bu gezgin pazar, 14-19 Mayıs 1894 tarihleri arasında Dublin'e de uğramıştı⁷) ve hikayenin genç bir öğrenci olan kahramanı, ölümsüz aşkının nazik bir hatırası olması için bu pazardan kıza bir hediye almaya söz verir. Pazarın açılmasından bir hafta önce, gencin kıza karşı hissettiği kara sevda ile *Araby* pazarının doğulu cazibesi birbirine karışır:

Pazarın açılmasına kadar geçen süredeki sıkıcı günlerden kurtulmak istedim. Okulda işim olmasına rağmen sabırsızlandım. Geceleri yatak odamda ve gündüzleri sınıfta okumak istediğim sayfa ile benim arama onun hayali girdi. *Araby*'nin heceleri ruhumun keyif yaptığı sessizlikte kulağımda çınladı ve kendimi Doğu'nun büyüü içinde hissettim. (s. 32)

Wordsworth gibi, hikayedeki genç de Doğu'yu sıkıcılık ile karşılaştırır; Wordsworth gibi, o da Doğu'yu "keyif," "büyülenme" ve "muhayyile" gibi kelimelerle anlatır. Gerçekliğin dışında bulunan Doğu, çalışmanın da dışındadır -orası çalışmak zorunda olmadığımız, okulun ve yorucu ev işlerinin uzağında kutsanmış bir bölgedir. Her şeyden daha da önemlisi, hikayedeki gence göre Doğu, karşılıklı aşkın romantik imkanının olduğunu temsil eder; eğer genç, pazara gider ve hediyeyi alırsa kızın kalbini kazanması kesindir.

Elbette, herkesin zihnindeki Doğu fikrinin aynı olmayacağı muhakkaktır. Gencin pazara gideceğini öğrenen amcasının ona tepkisi, "The Arab's Farewell to His Steed-Arabın Atına Veda Etmesi" adlı şarkının ilk mısralarını söylemek şeklinde olmuştu. Birisi için kutsal, büyüü aşk olan bir şey, başka birisine bir müzik eserini anımsatabiliyor. Gencin Doğu'su, egzotik ve sihirli iken, amcasının Doğu'su sakallı şeyhler ve yarış atlarının oluşturduğu maskaralık ve soytarılıktan başka bir şey değildir. Bir bakıma, kasti olmayan bu alaycılık, hikayenin nasıl biteceğinin bir habercisidir -amcası tarafından oyalandığı için genç pazara vardığında pazar nerdeyse boşalmış ve kapanmak üzeredir:

Yavaşça döndüm ve pazarın ortasına doğru yürüdüm. Elimdeki iki lirayı cebimdeki altı kuruşun yanına koydum. Galerinin ucundan gelen bir ses ışıkların söndürüldüğünü söylüyordu. Pazar alanının yukarı kısmı tamamiyle karanlıktı. Karanlığı seyrederken kendimi kibrin esiri ve oynacağı olan bir yaratık olarak düşündüm; ve gözlerim acı ve kızgınlıktan dolayı yanıyordu.(s.36)

Bir eleştirmenin de işaret ettiği gibi ‘kibir’ kelimesi etimolojik olarak ‘boş’ anlamına gelir⁸. Gencin etrafının saran büyük, boş pazar karanlıkta toplanırken gencin bu kapanışta hissettiği melankolik duygular, gencin egzotik beklentilerinden kaynaklanan neşe ile tezat oluşturur. Joyce, Chekhov’un tarzına en çok benzeyen hikayesi olan “Araby”de Chekhov’un hikayelerindeki hayal kırıklığını paylaşır; hikayenin sonundaki Haç yortusu anları, belli bir dini bilginin öğrenildiği anlardır- bütün ümitlerimizin gizli yalancılığı ve hayallerimizin yanılısamadan ibaret olduğu şeklindeki kanaatlerimiz doğru çıkabilir.⁹ Hayal kırıklığı teması *Dublinliler* adlı kitaptaki bütün hikayelerin hemen hemen ortak temasıdır -“Sarmaşık Günü”- (Ivy Day) adlı hikayede Gabriel’in annesinin, onun çocukluk aşkını öğrenmesi, Parnell’in ölümü ve bu ölümün İrlanda’ya etkisi, “İzdirablı Bir Durum”(A Painful Case) adlı hikayede Bayan Sinico’nun intihar etmesi. Burada ilginç olan, Joyce’un hayal kırıklığını ifade ederken Doğu’yu kullanma şeklidir -Joyce, Doğu’yu boş vaat ile de eşanlamlı olan diğer kelimelerden biri gibi kullanır. Doğu’nun bu tür bir kullanımı Sir William Jones’un düşündüğü kullanımlardan biri değildir. Joyce’un rivayetçisine göre hayatlarımızı renk, ihtiras ve duygularla dolduracak bir Doğu yoktur, sadece boş bir pazar vardır. Joyce’un Doğu hakkındaki bu alaycı ve kızdırıcı tepkisini, *Ulysses*’den anladığımızı göre, bir daha görmeyeceğiz.

ii) Fashlı Gözler, Çenesiz Çinliler, Türk Terlikleri : *Ulysses* ve Derinliksiz Doğu’nun Olumlaması

Ülkeyi değiştiremeyiz, o halde konuyu değiştirelim.

-*Ulysses*, s. 748.

Joyce’un kitabı, Doğu’ya yolculuğa çıkan ve on yıl sonra yolculuktan döndüğünde kendisi dahil her şeyi değişmiş bulan Odysseus* mitine benzer. Dikkatli okuyucu, Joyce’un kitabının da Doğu ile bir yüzleşme olduğunu görecektir -Molly son monologunda bahsettiği, Bloom’un ziyaret ettiği doğu genelevinden “Yakışıklı Fashlılara” değin *Ulysses*’te Doğulu isimlere, yerlere o kadar çok atıflar vardır ki, okuyucu sadece onların çokluğundan değil, metnin kalan kısmıyla alakasını da anlayamadığı için şaşırır. Bloom’un, kasap dükkanında kadınları şehvetle süzdüğü sahneden başlayarak, okalıptüs ağaçlarından ve Türk devletinden para kazanma planlarının içine gerçeküstü bir şekilde çekiliriz (s.72). Paddy Dignam’ın cenaze törenine giderken “Onlar bana Asya’nın mücevheri der” şarkısını söyleyen Martin Cunningham’ın sarhoş karısı aniden görülür (121). Göğsünde “mavi Çin mürekkebinden yapılmış” bir çapa dövmesi olan güçlü İngiliz denizcisi(729) hiçbir gerekçe göstermeden çok sevdiği kitabın “The Arabian Nights Entertainment- Arap Geceleleri Eğlenceleri” olduğunu söyler(768); Linenhall kışmaları ve “Şahane Armagh” hakkındaki konuşmalarda Lübnan sedir ağaçlarından ve “Rangoon fasulyelerinden” bahsedilir.(378-9); her şeyin ötesinde, Joyce ısrarlı ve abartılı bir şekilde Doğu’dan gelen ürünlerden ve malzemelerden geldikleri yerlerin adıyla bahseder-“Çin çayı”(459), “Türk Terlikleri”(497), “Çin mürekkebi”(729), “Hint kağıdı”(820), “Japon Paravani”(839), “Türk sigaraları”(861), “Hint tanrısı”. . . çoğun-

lukla bu sıfatların bulunduğu sayfalarda onlardan başka büyük harfle yazılan kelime yoktur. Sanki bir şeyler *Ulysses*'in yazarının, yüzyılın başındaki Dublin'in kültürel bağlamı dışındaki yerlere referans vermeye zorluyordu. *Ulysses*'te birbiri ardına gelen böylesi tasvirlerin ne işlevi vardır? Bunların okuyucu üzerindeki etkisi nedir? Sinbad, Sebe Kraliçesi, Vezir-i azamlar gibi kişilikler, olay örgüsü Dublin'in şehir merkezinden bir milden daha uzak bir yerde geçmeyen bir hikayeyi okuyuşumuzu nasıl etkiler?

Joyce'un Doğu tasvirleri ile ilgili olarak gözümüze çarpan ilk şey bu tasvirlerin yüzeyselliğidir. Joyce, filozoflardan ziyade dansözler ve pazarlardan bahseder -milli bir kültürü temsil etmesi için kullanılan semboller de en aşıkare sembollerdir: örneğin, Japon paravanları, kapı zilleri ve kimonoları. Klişe tiplmelerin doğru olup olmadığı hakkında hiç bir şüphesi yoktur yazarın -Türkler berbattır, Çinlilerin örgülü saçları vardır ve onların konuştukları İngilizce ile dalga geçilir ("Him makee velly muchee fine night"589). Doğu'nun böylesine *dar bir çerçevede* temsil edilmesi Joyce'un İslami ve Uzak Doğu kültürleri hakkında ne kadar sığ bilgiye sahip olduğunu gösterdiği gibi, onun *Dublinliler*'i yazarken düşündüğü gerçekçi bir projeyi de gösterir -şöyle ki, Joyce bir şehir halkının (hem bilgili hem de popülist) düşünce dizgelerini mümkün olduğunca doğru tasvir ederek İrlandalıların "kendilerini iyi görmelerine" yardımcı olur.

Ulysses'te Doğu tasvirlerin bolca kullanılması Joyce'un üzerinde hassasiyetle durduğu bir projeyi, yani Neo-Platoncu bir amaç olan, her şey hakkında bilgi veren Herşey Kitabı'nı akla getirir. Burada, Mallarme'nin şu sözünü düşünmeden geçemeyiz: "Daha da ileri gidip Bu Kitap diyeceğim, zira bu kitaptan sadece Bir adet olduğuna inanıyorum ve bütün yazarlar ve Dahiler bu kitabı yazmaya çalışmışlardır..." *Ulysses*, zıtların Neo-Platoncu uzlaştırıcısı, çokların ve gezginlerin ve bütün tasvirlerin tek bir ciltte biraraya getirildiği bir Herşey Kitabı olabilir. Böylesi bir kitap farklı bir dünyadaki zıt kutupları biraraya getirir -Doğu ve Batı, yüksek ve alçak, günahkar ve aziz: "Yahudiyunan, yunan yahudisidir", Aşırılar buluşur."¹⁰ (622) "Yahudiyunan" *Ulysses*'te sadece İrlanda ve İsrail'in, İbranice ve İrlandaca'nın, Stephen'in entelektüel Helenizm'i ve Bloom'un gözüpek İbraniciliğinin buluşması anlamına gelmez. "Yahudiyunan" pekala Kipling'in asla biraraya gelemeyeceğini düşündüğü "doğubatı" şeklinde de -İbni Rüş'tü İslami bir Thomas Aquinas, Buda'yı Hintli bir İsa ve Sinbad'ı da Arap Ulysses kabul edebileceğimiz bir "doğubatı" şeklinde de anlaşılabilir. Doğu'ya defeatle referans vererek, Dublin'deki meyhanelerin, birahanelerin ve genelevlerin dünyasından sihirli bir yöntemle Doğu'ya taşınan romanda, Joyce onlarca farklı kültürü tek bir kitapta toplayarak, 930 sayfalık eserin içine Avrupalı olmayan kültürler, diller ve tarihlerden oluşan semantik bir Nuh'un Gemisi'ni sığdırır. İşte bu yüzden Said, *Ulysses*'in hem en oryantalist hem de en anti-oryantalist bir roman olduğunu söylemiştir. Bir bakıma, Said'in sözleriyle söyleyecek olursak, *Ulysses* 'Batı'nın Doğu hakkındaki bütün uzmanlara ait, anonim veya geleneksel tutumlarının düşüncesizce döküldüğü Oryantal isimli çöp kutusudur."¹¹ Ancak Joyce'un yaptığı tasvirleri, onaylamamız için yaptığına inanmak safdillik olur -kitaptaki tasvirler öylesine hoş ve öylesine düz-

gün bir şekilde dağıtılmıştır ki, kitabı okurken Batı'dan Doğu'ya kayar gibi geçeriz ve Doğu ile ve Batı'nın ardındaki farkın ne olduğu sorusunu düşünmeye başlarız. Dublin'deki bir genelevin doğululaştırılması, Molly'nin "Faslılara benzeyen gözleri"(492), Bloom'un kırmızı bir fes giyerek kendisinin hayali bir "von Bloom Paşa"nın(582) kuzeni olduğunu söylemesi ve Molly'nin Howth Head'deki ve "Fas Duvarının altında"(933) kimi öptüğünden bahsedilmemesi, Joyce'un romanında "aşırıların buluşmasının" sayısı birden fazla olan yöntemlerini gösterir.¹²

Joyce'un tek bir metinde bir çok farklı şeyi birleştirme arzusu, onun beynelmilel duygularını gösterir ve kitabın İslami İspanya bölümündeki yani Avrupa tarihinde üç dinin nisbi bir huzur ve uyum içinde birarada bulunduğu o meşhur dönemle ilgili referansların, tam olmasa da, sebebini açıklar. Politikacı Bloom "Her şeyin birliği, Yahudi, Müslüman, ve Hıristiyan, karma evlilikler ve karma ırklar"(610-11) diye haykırır. Joyce gibi Bloom da farklılıklardan bıkmıştır ve farklılıklardaki yapay özelliklerin farkına varmıştır. Tabii ki Peder Farley öfkelidir: "Bloom, bir episkopal kilisesi* üyesi, bir agnostik ve bizim dinimizi ortadan kaldırmaya çalışan bir herhangi bir şeycidir"(611) Ancak Bloom'un 'herhangi bir şeyciliği' *Ulysses*'teki aşık bir gerçeği dile getirmektedir -şöyle ki romanın baştan ona devam eden bir gündemi, korumaya çalıştığı 'kutsal bir din'i yoktur, roman sadece sonsuz sayıdaki, şaşırtıcı içeriğini herhangi bir ideoloji ile kıyaslamadan veya herhangi bir ideoloji tarafından biçimlendirmeden olduğu gibi göstermeye çalışır. Molly'nin Cebelitarık hatıraları bu ifademize iyi bir delildir:

. . . şalları içinde gülen İspanyol kızları . . . sabah müzayedelerinde Yunanlılar, Yahudiler, Araplar ve şeytan bilir Avrupa'nın dört bir köşesinden gelenleri. . . (932).

Joyce'daki bu Doğu tasviri sağanağı, evrensel eğrelerin sonsuz bir kaynağından, gezegenin diğer kısmına yavaşça dönen Hıristiyan Avrupa sürecini teşvik ederek farklılıkların doğrulamasına yardımcı olur. *Ulysses*'teki bir çok Doğu referanslarının sebebi, Avrupa'nın merkezden alınmak istenmesidir -Bloom'un kendisini tarttığı son yıl "Hıristiyanlığın bin dokuz yüz dört (yahudiliğin beş bin altı yüz altmış dört ve Hicri bin üç yüz yirmi iki yılıdır)"(780) Avrupa hem tarihi hem de coğrafi olarak yerleştirilir. *Ulysses*'teki dört Buda referansı, Peder Farley'in "kutsal dininin" gezegendeki tek kutsal din olmadığını bazen nazik, bazen zora başvuran bir hatırlatıcısıdır.:

. . . O, Hint tanrısı gibi, beni yağmurlu bir pazar günü Kildare caddesindeki müzeye götürmek istedi, her tarafı sarı renkteki bir örtünün üzerinde ellerinin üstüne yan yatmıştı ve ayak parmakları örtünün dışına uzatmıştı, o bu dinin Yahudilerin ve bizim dinimizin toplamından daha büyük olduğunu ve bütün Asya'nın onu taklit ettiğini söyledi. . . (917).

Doğu, Joyce'un Kilise ve kilisenin kabul ettiği dışlayıcı hakikat iddiaları hakkındaki düşmanca tavrını göstermesinin şekli olur. Kitabın başlarında Bloom,

saygıdeğer John Conmee J.J'nin “Çin'in Milyonlarını Kurtarma” planlarını düşünmektedir (Bloom, bunu “kafir Çinlilere nasıl anlattıklarını” merak eder (98)). Aslında, Doğu'nun da İsa'ları vardır fakat Joyce'un *Ulysses*'e bu İsa'ları dahil etmesinin sebebi, bu eserde Batı'yı küçük düşürme arzusudur.

1904 yılında hala bir Britanya sömürgesi olan İrlanda'da geçen *Ulysses* Britanya İmparatorluğu ve Doğu'nun büyük kısmının Batı'ya ait olması gerçeği hakkında bir yorumdur. “En iyi afyonun elde edildiği haşhaş bitkilerinin yetiştirildiği Çin mezarlıkları” (137) gibi ürpertici tasvirler, Britanya'nın Çinlileri kontrol altında tutmak için afyonu çirkince kullanmalarını ve İmparatorluğun ölü veya diri bütün tebaasını nasıl sömürdüğünü göstermektedir. Joyce, bir yandan Batı'yı küçük düşürmek için Doğu'yu kullanırken, diğer yandan Batı (Occident) ile dalga geçmek için klişeleşmiş tasvirleri kullanır ve Batı'yı kendini beğenmiş bir zorba gibi tasvir eder:

. . . Onun adı Viktorya, Ekselansları Majeste, Tanrı'nın lütfu ile İrlanda ve Büyük Britanya Birleşik Krallığının, Britanya'nın deniz aşırı sömürgelerinin kraliçesi, dinin koruyucusu, Hindistan'ın İmparatoriçesi olsa bile, onlar biliyordu ki kanun koyan, bir çok halka karşı zaferler kazanan, güneşin doğuşundan batışına kadar yalnız yaşayan kraliçe bile soluk benizli, esmer, kızılca ve etiyopyalı idi (387).

Joyce Doğuluların Britanya İmparatorluğu hakkındaki yanlış fikirleriyle eğlenmektedir -Doğulular, Emperyalizmi ihtimam ve sevecenliğin dile getirilmesi ve “esmerlerin, kızılıların ve etiyopyalıların” menfaati için bir anne sevgisi ile bahşedilmiş bir hediye gibi görmektedirler. Doğu'ya dair bu kısa tanımına göre İrlanda da Joyce'un Doğu'sundan bir parçadır -Joyce'un *Finnegan'in Uyanışı* (Finnegans Wake) adlı eserinde ‘yarı-sömürge’ (s. 156) olarak adlandırdığı İrlanda, askeri bir gücün tebaası ve bu askeri güç ile birlikte mücadele eden yayılmacı bir Doğu'dur. İrlanda da böylesi sömürgelerden biri olduğu için, Joyce'un haklarında roman yazdığı Hintlilere, Çinlilere ve Araplara sempati duymuş olması mümkündür -her ne kadar Joyce'un milliyetçi duygularını açıkça ifade etmesinin sebebinin sadece “düşmanımın düşmanı, dostumdur” mantığı olmasa da, Joyce (A Portrait of the Artist As a Young Man) adlı romanında İngilizlere duyduğu düşmanlığı dile getirmiştir: “Atalarım bir dili bırakıp başka bir dili kullanmaya başladılar... Onlar bir avuç yabancıyı, kendilerini boyun eğdirmesine müsaade ettiler.”¹³ *Ulysses*'teki Bloom'un sözleri, *Sanatçının Genç bir Adam Olarak Portresi*'nde İrlandalıların emperyalizm karşıtı görüşleri hakkında kararsız bir tutum sergileyen genç Stephen'in sözlerine benzer; John Wyse, “onların övündüğü büyük imparatorluğun can sıkıcı bir işle uğraşan kırbaçlı serflerden oluşan” bir grup olduğunu söylerken bile Bloom insanı sinir eden bir tarafsızlıkla: “Fakat disiplin her yerde aynı değil mi? Şunu demek istiyorum, sen de birine zorla bir iş yaptırarsan aynı yöntemi uygulamaz mısın?”(427) der. İşgal eden ve işgal edilen arasındaki basit ve kolaylıkla bilinen farkı anlatırken zihnimizi karıştıran Bloom, dikkatli gözleri ile bir kez daha diğer insanların göremediği farklılıkları görür ve “Müslümanlar, Yahudiler ve

Hıristiyanlar” arasındaki basit farkı anlaşılması zor hale sokar. Joyce’un “Hartum’daki Gordon” (897) veya kıtlık zamanında İrlanda’ya para gönderen “Yüce Türk” (428) şeklindeki Doğu referansları, kolonilerdeki insanların ifadeleriyle benzerlik gösterir.

Bir anlamda *Ulysses*, Doğu’nun gözkamaştırıcı, gizemli cazibesi hakkında Batı’nın safdil düşünceleriyle hemfikirdir –Bloom, bu baştan çıkarıcılığı, romanın başka bir yerinde “güneyin baştan çıkarıcılığı” sözleriyle İtalya’ya atfetmişti. (717) “Ölümler” (The Dead) adlı hikayede Gabriel, “Ben kendi ülkemden bıktım, usan-dım”¹⁴ der; Yavan, kasvetli ve baskıcı bir katolik ülkesi olan İrlanda, Wordsworth’un Arap şelalesinde olduğu gibi Batıdakilere karşılık gelen Doğu tasvirlerinin kullanılmasını gerekli kılmıştır -bunlar lüksün, acayıpliğin ve gönlünce yaşamının uyuşukluk telkin eden tasvirleridir. *Ulysses*’in sonlarında romanın analitik anlatıcısı olan Bloom’dan gelecekteki mutsuzluğu ve bu mutsuzluğu gidermenin iki yolunu dile getirmenin korkusunu yaşadığını öğreniyoruz: “ölüm(durumun değişmesi)... ayrılık(yerin değişmesi)” (856). Bloom’un yurtdışında gitmek istediği yerler şunlardır “(baharat bahçeleri ile...) Seylan . . . (Ömer Camii ve Şam kapısı ile şiddetle görmeyi arzuladığı) kutsal şehir Kudüs” ve (hiçbir seyyahın geri dönmediği) yasak ülke Tibet” (857) Joyce’un ölümü ve yolculuğu eşanlamlı gibi görmesine şaşırılmamalıyız, çünkü başka bir yerde bulunma arzusu hiçbir yerde bulunmama arzusuyla özdeştir. Joyce’un, şu ana kadar gördüğümüz kendi kültüründen, onu tuzağa düşürebilecek olan din ve milliyetçilik ağlarının ötesine ‘uçuşu’ sadece Doğu’ya (Orient) değil İrlanda’nın doğusundaki herhangi bir yere Paris veya Pekin, Trieste veya Trabzon, Londra veya Lahor’a uçuşudur.

Bu uçuşta hayal gücünün büyük önemi vardır, çünkü *Ulysses*, Leopold Bloom’un Doğu’yu hayal gücüyle Batı’ya getirdiği bir romandır. Bu hayal gücünün en açık örneği ise Bloom’un Molly’yi dansöz bir Türk kıızı olarak ‘hayal etme-sidir:

Bloom yukarıya bakar. Önünde, hurma ağaçlarının serabının yanında Türk kostümleri giymiş güzel bir kadın vardır. Kadının kızıl renkli pantolonu süslü kıvrımlar ile bezenmişti ve ceketinde de altın yamalar vardı. Beline de sarı renkli bir kuşak sarmıştı. Başında ise sadece büyük siyah gözlerini ve siyah saçlarını açıkta bırakan, gece mor renge bürünen beyaz bir yaşmak vardı (570).

“Yakışıklı,” “süslü,” “kızıl,” “altın,” “siyah saçlar” gibi sıfatlar bol miktarda bulunmakta. Bloom’un Hawth Head’de öptüğü kızın bu canlı tarifinde Doğu’nun şehvetli klişelerinden alaycılık amacı güdülmeden faydalanılır. Bloom, yabancı bir kültürden faydalanarak tarif ederek karısını doğululaştırır ve böylece seksî cazibenin ölümü demek olan aşinalığı ortadan kaldırır. Schiller’in de dediği gibi yabancılık güzelliğin şartıdır, *Ulysses*’te ise yabancılık hem güzelliğin hem de yasak arzuların şartıdır. Bu yüzden Bloom’un müdavimi olduğu geneleve girerken “doğu müziği”(600) duyması ve Bello’nun (Bloom’un hayvansı amaçlarını uygulamak için seçtiği erkeksi fahişe) Bloom’u baştan çıkarması ve tıpkı “yaşlının

Nubyanlı kölesi”(645) gibi onu “osmanlı eğerine” bindirmesi şaşırtıcı değildir. Bloom’un Dublin’deki bir genelevi doğululaştırması yoluyla, Doğu, şehvetin kendisini tam anlamıyla ifade etme özgürlüğünü bulduğu bir cep dolusu Osmanlı, muhafazakar Katolik İrlanda’nın kalbine sokulur.

Ulysses’te Joyce Doğu’yu kasten klişeleştirdiği için suçlansa bile, onun Doğu’yu cazip gösterdiği söylenemez. Joyce, İrlanda geleneklerini ve Batı’nın dini hicvettiği gibi Doğu gelenekleri ve dinlerini de hicveder: Joyce üç yüz seksen beşinci sayfada Kral James tarzı İngilizce ile İncil’de anlatılan mesajının gelişinin parodisini yapar(“And lo, as they quaffed their cup of joy, a godlike messenger came swiftly in. . . Ve onlar neşe kadehlerinden kana kana içerken ilahi bir mesajcı içeri girdi...”385) dört sayfa sonra Batı’ya yaptığı parodinin Sanskritçe versiyonunu kullanarak Doğu’nun transendental mistizmi ile alay eder (“tālāfānā, ālāvātār, hātākāldā, wātāklāsāt” 389). Peder Farley’in kafir Çinli sürülerini kurtarma planları ile dalga geçilirken, “bir müzede yan tarafına uzanmış yatan. Elini çenesini altına koyup hiçbir şeye aldırıyor...Hiçte Ecce Homo’ya (Hz. İsa) benzeyemeyen” Buda da hicvedilir. Bloom’un idamına gönderilen Avrupalı delegasyonun üyelerinin adları komiktir (“Valdinmire Pokerthanertscheff”) fakat Doğulu diplomatların ünvanları da komiktir: “Ali Baba Bahşiş Rahat Lokum Efendi, Hokopoko Harakiri, Hi Hung Chuang”(397). Joyce, ne Batı emperyalizmini veya İrlanda milliyetçiliğini benimser ne de Yeats’in “Lapis Lazuli” adlı şiirinde yaptığı gibi Doğu’yu idealleştirir. Joyce bir bakıma, elindeki silahlarla dört cepheden saldırıya geçer ve sadece ‘Doğulu’ olmanın onun hicvinden kurtulmak için yeterli bir özellik olmadığını gösterir.

Libyalı hadımlar, Arap topçular ve yakışıklı Faslılar ile dokuz yüz otuz sayfa devam eden *Ulysses* romanında Joyce, Doğu’nun sahip olduğu önemli imkanları göremez. Hem “Araby” adlı hikayede hem de *Ulysses* adlı romanda Doğu somut gerçeklik ile ilişkisi olmayan kof bir tasvirler mozaigi olarak görülür. “Araby” adlı hikayede hikayenin anlatıcısı olan öğrencinin nahoş hakikat ile karşılaşması onun hayallerin yıkarken, *Ulysses*’te Doğu’nun yüzeyselliği Schopenhauer’in herhangi bir karamsarlığından daha eğlenceli ve dikkat çekicidir. En dar anlamda, her iki eserdeki ‘Doğu’nun anlatılış tarzı bize Doğu’dan ziyade Joyce hakkında bilgi verir; Doğu’nun anlatılış tarzı hayal kırıklığı ve kayıp gibi temaları işleyen *Dublinliler*’in Chekhov tarzı yazarının, *Ulysses*’in son sayfalarında *Jasagen*’in hayat olumlaması ile şaşırtıcı ve egzotik bir dünyanın çoğulculuğuna yani Nietzsche tarzına geçen yazarı olması yolunda geçirdiği evrimi gösterir. *Twilight of Idols*-Putların Alacakaranlığında şöyle der: “Görünümler dünyası var olan tek dünyadır; ‘gerçek’ dünya sözü asılsız bir sözdür.”¹⁵ Molly’nin “Fas duvarının altında” Arapların, Yahudilerin ve Endülüs’ün “yakışıklı Faslılarının” arasında Blazes Boylan’ı öpüşünü, Howth Head’de Bloom’u öpüşüyle birlikte anlatması onun nostaljiye karşı pes etmemesini ve Bloom’un varlığı pahasına Endülüs’ü idealleştirmeme isteğini gösterir. (“Onun başka birisi olduğunu düşündün”933). Aynı şekilde *Ulysses* de alaycılıktan veya yüreksizleşmeden, doğu veya başka kaynaklı herhangi bir tür romantizmin zayıflığına boyun eğmek istemez. Molly’nin,

vaat ettikleri şeylere kendisini bağlamadan böylesi Doğu tasvirleri ile memnun olması, yani Molly'nin herhangi bir derinlik aramadan görünümü kabul etmesi, böylesi bir kitaba uygun düşen bir sonudur.

DİPNOTLAR

- * Bu yazı, *Orbit Litterarum* "Tales of Buddha, Dream of Arabia: Joyce and the Images of the East" c. 57, no:1, 2002 adlı makaleden tercüme edilmiştir.
- Boğaziçi Üniversitesi'nde Öğretim Üyesi.
- ¹ Richard Ellman, *James Joyce*, (New York: Oxford University Press, 1983) s. 195.
- ² Bütün referanslar *Ulysses*'in Bodley Head tarafından yayınlanan edisyonundan alınmıştır, s. 693.
- ³ *Ulysses*, s. 128, 136-7.
- ⁴ *Dubliners*'dan alınmıştır (London:Jonathan Cape, 1923).
- ⁵ Dorothy ve William Wordsworth, *Home at Grasmere* (Penguin, 1986).
- ♦ İngiliz Romantik akımının öncülerinden olan William Wordsworth şiirde günlük dilin ve günlük olayların kullanılması gerektiğini savunmuştur.(ç.n.)
- Asyalı manasına gelen fakat Asyalıları rencide edici bir kelime
- ⁶ Muhammet Şerifüddin, *Islam and Romantic Orientalism*, (London: L.B. Taurus, 1994) s. xxvii.
- ⁷ Ellman, *James Joyce*, s. 41
- ⁸ Epifanio San Juan, Jr., *James Joyce and the Craft of Fiction*, (New Jersey: Associated University Press, 1972) s. 62.
- ⁹ *Dubliners* hakkında eleştiri yazıları yazan eleştirmenlerin bir çoğu bu eserdeki hikayelerin 'kesinlikle Chekhov tarzında' yazılmış olduğunu söylerlerken (Derek Attridge'in hazırladığı *Cambridge Companion to Joyce* adlı kitapta Christopher Butler, 1990 s. 264), bazıları bunun "yüzeysel" bir benzerlik olduğunu düşünürler (örneğin, *James Joyce's Ulysses* adlı kitapta Stuart Gilbert [London:Penguin, 1952] s.86). Litz'e göre Joyce'un "birçok modern tekniği kullanması" onunla Flaubert ve Chekhov arasındaki gerçek bağlantıdır. Harry Levin ise,İsa'nın vaftiz oluşunun işareti olarak haçın suya atılması yortusu (6 Ocak) işaretinin, Joyce ve Chekhov'un romanları arasındaki gerçek bağlantı olduğunu söyler. (Levin, Joyce'un "Counterparts" adlı hikayesinin Chekhov'un "Enemies" adlı hikayesindeki bastırılmış acıma duygusunu akla getirdiğini söyler.- *James Joyce* [New York:New York Directions, 1960] s. 32) Matthew Hogart (*James Joyce*, London:Routledge, 1978) daha da ileri giderek *Dubliners*'ın sadece "Chekhov tarafından icat edilen ve mükemmelleştirilen tekniklerle yazılmadığı" (44) aynı zamanda Joyce'un, Chekhov'un direkt bir etkisi altında kaldığını iddia eder. Joyce'un, Hauptman'ın etkisini kabul ettiğini söyleyen Hogart'ın sözlerine-Joyce'un ilk eserlerinde bu etkini izleri az da olsa görülebilse dahi güvenemeyiz çünkü Joyce, *Dubliners*'ta hikayelerde Chekhov'un "kısa hikayelerinin etkileri" açıkça görülebilmesine rağmen *Dubliners*'ı yazmadan önce Chekhov'un hiçbir eserini okumadığını söyler. Joyce, hayatının sonraki yıllarında Chekhov'un hikayelerindeki olay örgüsünden övgüyle bahseder: "Her şey, içeriye ve dışarıya akan akımlar ve karşıt akımlar ile gerçek hayatta olduğu gibi gösterilmiş, diğer drama yazarlarının çok sevdiği keskin ana hatlar karmaşık hale getirilmiş." (Sidney Bolt'un *A Preface to James Joyce* adlı kitabında aktarılmış [New York:Longman, 1981] s. 119) Fakat Gorman ile yaptığı röportajda Joyce'un bazı

şeyleri unutmuş görünmesinin sebebinin Joyce'un kibri mi olduğu anlaşılamamıştır ve muhtemelen de anlaşılamayacaktır.

- * Yunan mitolojisindeki *Odysseus* destanını, Roma mitolojisinde *Ulysses* adıyla bilinmektedir. Odysseus(Ulysses) Truva Savaşı'nın kahramanlarından biridir.
- ¹⁰ *Selected Poems, Essays and Letters, trans.*Bradford Cook (Baltimore:John Hopkins University Press, 1965) s.15.
- ¹¹ Edward Said, *Orientalism*, (Penguin, 1995) s. 102.
- ¹² Joyce Dublin'i doğululaştırırken onun, İrlanda dilinin Doğu kökenli bir dil olduğunu düşündüğünü unutmamalıyız.; 1907 yılında Trieste'de verdiği "Ireland, Island of Saints and Sages- Azizler ve Efsaneler Adası İrlanda" başlıklı konferansında Joyce, İrlanda dilinin "doğu menşeli bir dil olduğunu ve birçok filolog tarafından da Fenikelilerin eski dili olduğunun kabul edildiğini" söylemiştir. Derek Attridge ve Marjorie Howes'un editörlüğünü yaptığı *Semicolonial Joyce* adlı kitapta Elizabeth Butler Cullinford'un yazdığı "Phoenecians genealogies and the oriental geographies" adlı bölümde aktarılmıştır. (Cambridge University Press, 2000) s. 62.
- * Episkopal kilisesi: Amerika Birleşik Devletlerinde Anglikan mezhebi mensuplarının oluşturduğu cemaat.
- ¹³ *Sanatçının Genç bir Adam Olarak Portresi* , s. 146.
- ¹⁴ *Dubliners*, s. 216.
- ¹⁵ Friedrich Nietzsche, *Twilight of the Idols*- Putların Alacakaranlığı, çev. W. J. Hollingdale (Penguin, 1995) s. 46.